

DOMOKOS MÁTYÁS

## Hajnali józanság

*Az ötvenéves Tiszatájnak*

Hajnalonta, félálomban, amikor a buddhisták által olyannyira vágyott tökéletes vágytalanság állapotában már nem kínozza az embert, hogy milyen kilátástalanul egyedül van a világmindenségben; szóval ebben a különös Nirvánában, amikor a költő egy boldogabb(?) korban verset írt „a farsangosan lángoló Tejútról”, én, aki nem vagyok költő, egyre gyakrabban azon kapom magamat, hogy úgy gondolok egy másik nagy költőre, Illyés Gyulára, mintha köztünk volna, mintha...mintha élne? No, nem. Még ebben a kora hajnali órában, amikor csak az agy van félig ébren, még akkor se tudok megfélemedezni róla, milyen mélyre temette bele tudatalattijába hálás utókora a *Puszták Népe* és az *Egy mondat a zsarnokságról* költőjét. Jóllehet, amíg élt, évtizedeken át valóban nem múlt el nap, hogy valamilyen módon vagy összefüggésben ne írták volna le a nevét, ne hivatkoztak volna rá, ne idézték volna, hogy – főleg úgynevezett értelmiségi körökben – egyetértőleg vagy vitatkozva ne került volna szóba, amit éppen írt (vagy nem írt), amit éppen tett (vagy nem tett). Leírtam róla én is, az „élő klasszikusról” ezt az akkoriban közhelyszámba menő, de azért igaz statisztikai tény, s mostanában, amikor igen gyakran múlik el úgy a nap, a hét, a hónap, hogy valaki is föl-emlegetné a személyét vagy a művét (jobbára csak a Rákosi- és Sztálin-ódák veterán dalnokai, vagy hajdani opportunistá egyetemi párttitkárokból lett heideggeristák, mai erkölcsbírái, akik a KMP–MKP–MDP–MSZMP-konglomerátumtól kaptak s máig érvényes mandátum alapján törnek pálcát életútja fölött, miközben egykori, legodaadóbb hívei is túlnyomórészt csak hallgatnak róla, magamat is beleértve); a hajnali józanság órájában tulajdonképpen azt szeretném megfejtetni, hogy miért jut egyre gyakrabban eszembe Illyés Gyula személye és műve; makacsul, mint egy vissza-visszatérő álom?

Mit akarhatok, mit remélnék tőle tudat alatt, mire is vágnék vele kapcsolatban? Ezen tűnődöm a hajnali józanság óráiban, miközben verssorok jutnak eszembe; olyanok, amelyeket nem szoktak idézni tőle (akkor sem, amikor még igen gyakran idéztek tőle verssorokat). Öntudatlanul is támaszt keresnek benne, az apám nemzedékéhez tartozó költőben? Vagy csak beszélgetni szeretnék vele, mint annyiszor, a könyvtárszobájában, „csak úgy”, az élet – a magyar élet – és az irodalom – a magyar irodalom – mai helyzetéről és mai feladatairól? (S arról is persze, hogy mindez van-e még: „a kincses temető őrzője és hírhozója” hogy látja ezt, *onnan*, 1997-ben – és tovább?) Valószínűleg erre is vágyom lelkem mélyén, s ebben talán nem is vagyok egyedül, azok közül, akiket kezd ismét „szív-némaságra” szorítani a folyton (vissza)változó Idő; de nem azért, mintha bármiben is kézzel fogható eligazítást – „vezérfonalat” – remélnék kapni tőle. Csak a személyének, csak a szellemi lényének a közellétére, a *jelenlétére* vágyódom makacsul lelkem legmélyén, mert az ő jelenléte önmagában is egyik iránytűje lehetett sokak számára a magyar íróhoz, s nem melleleg: hű európaihoz illő tájékozódásnak ebben az „istentelenné lett létben”.

Sokak számára, csakugyan? Ebben ma már nem vagyok olyan bizonyos. Halálának tizedik évfordulója közelegvén, 1992-ben felmerült az a gondolat, hogy milyen érdekes és talán tanulságos is volna, mondjuk: „Illyés után – Illyés nélkül” címmel meg-

rendezni egy *valódi* kerekasztal-beszélgetést; például a képernyőn, az ország nyilvánossága előtt, de felnőtt módon, a felnőttekhez szóló hangvétellel, s olyan résztvevőkkel, akiknek – vagy így, vagy úgy, de mindenképpen – volt *közük* Illyéshez, s akiknek éppen ezért volna/lehetne hiteles mondanivalójuk annak a szellemi magatartásnak és erőterének az örvényeiről, amit az ő neve emblematikusan is kifejez és támaszt. Megemlítettem néhány nevet, akiből talán, akkori hitem szerint, nem hiányozna a szókimondó, nyílt beszéd erkölcsi bátorsága, mire valaki a televízió hivatalosai közül, aki különben szerette volna, ha ez a terv megvalósul, legyintve így válaszolt: – Ha te a felsoroltakat le tudod ültetni egy asztalhoz, akkor extra honoráriumot kapsz! – Úgy látszik, jobban ismerte a „hazai rejtelmeket”, mint én, mert ez az ábránd még az elvetélt tervek, célját el nem ért ráfordítások igencsak nagy létszámú kategóriájába se tudta magát beküzdeni.

Ahogy mondják: „Freud öröme” lehetne az „élő klasszikus” egykori napi jelenlétének és a mai visszahatásnak, vagy ahogy egy jó elvtárs mondta, még az ötvenes évek elején, „a hangos hallgatásnak” ez az együttes szindrómája. Mindannyian gyanítjuk ugyanis, mi rejlik mögötte, s ezért óvakodunk attól, hogy „kielemezve” szembenézzünk vele. Mert nemcsak ővele, hanem a nézeteivel és a tetteivel kellene szembenéznünk, hanem mindenekelőtt tulajdon lelkiismeretünkkel. Félünk önbecsülésünk és hamistudatunk sérülésétől, amely most visszahatólag fölment mindannyiunkat ugyanazért, amiért őt, a közeli és távolabbi múltra való, kockázat nélküli visszatekintésben finnyásan elítéli. Annál indulatosabban, minél lángolóbb szavakkal dicsérte őt, *akkor*, ugyanazért; a „becsületes alku lehetőségének” illuzionistáját tapossa most jó mélyre tudatalattinkban az illúziótlan megalkuvások népének kollektív rossz lelkiismerete. A költő azonban még a hite szerint vállalható alkuért is megfizetett, mert ott volt mögötte, belül, „a napi kétségbeesésem”(no meg annak a bizonyossága, hogy valamit – nem ő, személy szerint persze – kapott is érte cserébe!); míg másokban, akik megkönynyebbülve és megnyugodva azt gondolták, hogy Illyés helyettük is magára vette az ilyen meghajlások erkölcsi áldozatát, jobbra csak a kompromisszumok napi cinizmusa húzódtott meg. – Hálás utókorának zavara azért oly nagy, mert nincsen olyan fertőzött lelkiismeret, s oly gennyes hamistudat, amely maradék ép részével ne érzékelné, milyen lehangolóan nyomorúságos erkölcsi kettős könyvelést fejez ki ez a hallgatás, amelyet csak néha tör meg egyik-másik irodalmi folyóirat, hagyatékában maradt kéziratainak a közlésével. Amilyen nagyvonalúnak és megértőnek mutatkozunk saját „részleges becstelenségeinkkel” szemben, éppoly kérlelhetetlen szigorral ítéljük meg a „részleges becület” kényszerű taktikáját, Illyésnek a (mindenkori) Hatalommal szemben kialakított eljárás módját, hogy ne kelljen tudomásul vennünk az illyési taktikát megszabó reményt: a 20. század folyamán kivérzett és szinte halálosan megcsonkult magyar világ társadalmi, szociális és szellemi talpra állításának a stratégiáját.

Ki kit árult el? S ki kit követett? S ha igen: akkor szívünk, néhai költő-barátunkkal, szegény Yorickkal szólva, miért csak „titokban hűségkedik”? Vagy most megy végbe, olajozottan az *igazi*, a jóvátehetetlen hitszegés? – Ilyesmiken tűnődöm én a hajnali józanság óráiban, s azt gondolom – vagy csak áltatom ezzel magam a hajnali Nírvána különös eufóriájában? –, hogy még tőle magától is meg merném kérdezni mind ezt, ha ugyan lehetne. Erre kellene (nekem) a jelenléte? Az ilyenkor szokásos frázis ugyanis, hogy hiszen művében jelen van, nem elég, amikor mindannyian szó nélkül tudomásul vesszük, hogy a világ úgy tegyen, mintha egyáltalán nem volna jelen. Mintha minden időkre szólóan „lecsengett” volna mindaz, ami az ő „számadói” vállalá-

sának a lényege, a szívverése volt. De hátha éppen visszanyelt nyugtalanságainkban és jövő-pánikjainkban volna mégis jelen eleven hiányával, mert elevenen temette el hálás utókora, amit egyébként nagyon is jól tud a tudat küszöbe alatt, s ennek a közös bűnnek az emléke elől menekül, amikor hallgat róla. Mert nemigen óhajt szembenézni a *kő-tekintettel*, „mit szemem rátok szögez”;

*Mit küld már odaátrol  
a végleg-nyilt s konok  
zord szembogár, amit már  
nem én kormányozok.*

*Egy macska nem nyivákol,  
egy kígyó nem neszez:  
néma halálom így lesz  
örökre zengzetes.*

*Visszatér majd a hűség,  
szaglász, síromra ül  
s üvölt az üres égre  
etethetetlenül.*

Így van, így lett. Akkor is, ha titkon rágondolunk világűri magányunkban, s akkor is, ha kint az életben úgy teszünk, mintha passé volna: kínos és megszégyenítő érzések katalizátoraként működik bennünk Illyés Gyula. Az Ady által megénekelte „elátkozott hely. Nekem: hazám”; a magyar Temető, ne áltassuk magunkat: bennünk van. Nem tudunk dűlőre jutni az életünkkel; azzal, amit tettünk és teszünk (nem tettünk és nem teszünk), s önutálatunkat úgy próbáljuk enyhíteni, ősi lelki törvénynek engedelmeskedve elviselhetővé tenni, hogy teljes súlyával arra terheljük a közös bűnt, aki helyettünk is hangot adott sokmindennek, amiről évtizedeken át egy egész nemzetnek kellett hallgatnia, s csak a némán ragyogó tekintet ünnepelte őt, évtizedeken át azért, amit mondott és tett (nem mondott és nem tett). – Egyik kedvelt, vissza-visszatérő gondolata volt, hogy a világ költővért kíván. Mennyivel olvasmányosabb volna például „Arany – írta egyik naplójegyzetében –, ha az időnap előtt kiadott Walesi bárdok-ért fölakasztják, nyilvánosan a Múzeum előtt, ahol most a szobra áll.” Dehát Illyés Gyula is megtalálta végül a maga Segesvárját. Igaz, hogy csak halála után, a szándékos felejtés tömegsírjában. Bennünk.